

МІСТО В ЖИТТІ АРХЕОЛОГІВ 1920–1930-х РОКІВ: ВУЛИЦЯМИ МІЖВОЄННОГО КИЄВА

Анна ЯНЕНКО

*Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник,
вул. Лаврська, 9, 01015, м. Київ, Україна,
e-mail: pudovkina@ukr.net*

Окреслено т.зв. міські теми в історії археології міжвоєнного часу. Схарактеризовано наявні джерела і їхню інформативність для вивчення цих тем на прикладі Києва – наукового урбаністичного центру УСРР. Наголошено, що міський простір та орієнтація у ньому мав і має суттєвий вплив на розвиток науки, появу й поширення ідей, організаційне/інституціональне становлення і системні трансформації, міжособистісні й інституціональні взаємини в середині інтелектуальної спільноти, функціонування професійного співтовариства як соціального інституту тощо. З'ясовано, що Київ, де без перебільшення вирувало наукове життя підрадянської України, упродовж міжвоєнного часу приваблював багатьох працівників інтелектуальної праці. Зазначено, що досвідчені вчені чи початківці прагнули здобути тут освіту, посаду, практику, реалізувати професійні амбіції, не полишаючи надії влаштувати задовільні умови побуту й праці.

Визначено, що провідні археологічні інституції локалізувалися у центральній частині міста: на вул. Короленка (тепер – Володимирська), Чудновського (Терещенківська), Жертв революції (Трьохсвятительська), Революції (Михайла Грушевського), на бульварі Т. Шевченка тощо, натомість тодішній Ленінський район (Печерський) вважався околицею. Вказано, що буденні й урочисті наукові зустрічі (засідання, сесії, виставки, конференції тощо) зазвичай відбувалися у центральній частині Києва: протягом 1920–1930-х років тут проводили археологічні дослідження, хоча постійний нагляд за земляними роботами здійснювали і на околицях. Вказано, що чимало дослідників старовини (старожилів-киян) мешкали «у центрі», натомість на околицях Києва жили здебільша археологи, що приїхали сюди протягом міжвоєнного часу з інших міст: Умані, Полтави, Бердичева, Чернігова тощо. Відзначено вплив транспортного сполучення та комунікацій на сприйняття відстані і темпу життя, зокрема й наукового. Попри посередні та почасти скрутні умови існування, місто залишало час і створювало простір для розваг та інтелектуального дозвілля. Констатовано, що студіювання цих тем, т.зв. просторова історія гуманітаристики, необхідне й перспективне для всебічної контекстуальної репрезентації розвитку археології в Україні.

Ключові слова: історія археології, інтелектуальне співтовариство, місто, Київ, 1920–1930-ті роки.

Міський простір та орієнтація у ньому неабияк впливав і впливає на розвиток науки, появу й поширення ідей, організаційне/інституціональне становлення та системні трансформації, міжособистісні й інституціональні взаємини в середині інтелектуальної спільноти, функціонування професійного співтовариства як соціального інституту тощо. Місце проживання суттєво впливало, а почасти й визначало реально-практичний плин життя, щоденні практики, звички, поведінку, предметно-речове оточення людини, опосередковано позначалося на внутрішньому світі особистості, життєвих планах, цінностях, стосунках. Тематику міста в житті українських інтелектуалів УСРР (ре)конструювали дослідники повсякденності [Коляструк, 2010, 2015; Колесникова, Яненко, 2012; Яненко, 2019; Бонь, 2019], ментальної топографії [Колесник, 2012, 2013], візуальних образів [Яненко, 2020b] тощо. Ці

студії і репрезентативна джерельна база спонукають конкретизувати роль та сприйняття урбаністичних центрів українськими гуманітаріями 1920–1930-х роках.

Рис. 1. Ріг вулиць Короленка (Володимирська) та Жертв революції (Десятинний провулок) у Києві. 1926 р.

Fig. 1. The corner of Korolenko (Volodymyrska) and Victims of the Revolution (Desiatynnyi alley) streets in Kyiv. 1926

Рис. 2. План центральної частини Києва. 1930 р.

Fig. 2. Plan of the central part of Kyiv. 1930

Мета розвідки – окреслити т. зв. міські теми в історії археології між двома світовими війнами та схарактеризувати наявні джерела і їхню інформативність для вивчення цих тем на прикладі Києва – наукового урбаністичного центру УСРР.

Уявлення інтелектуалів 1920–1930-х років про місто, його структуру і функції поставали внаслідок взаємодії з довколишнім середовищем. Ці образи мали свої просторові та просторово-психологічні характеристики й поняття: близько/далеко; зручно/незручно; центр/околиця; безпечний/кримінальний; український/російський; престижний/сороміцький; тепліший/холодний; затишний/людний тощо. У лексиконі міських археологів утворювалися і поширювалися просторові категорії, зміст яких міг змінюватися чи бути усталеним протягом років чи, навіть, століть. Відтворити образ тогочасного міста і його роль у житті професійної спільноти видається можливим через з'ясування місця проживання археологів, картографування їхніх помешкань, місць «кабінетної» роботи, зустрічей (семініарів, публічних лекцій, конференцій тощо), локалізацію археологічних теренових робіт, здійснюваних у межах міста, встановлення географічного розташування наукових установ (структурних підрозділів (Все)української академії наук (УАН/ВУАН), музеїв, освітніх інституцій, бібліотек, архівів) та їхньої доступності, визначення основних шляхів сполучення в межах міста, відстеження просторових категорій (офіційних і побутових), якими послуговувалися кияни.

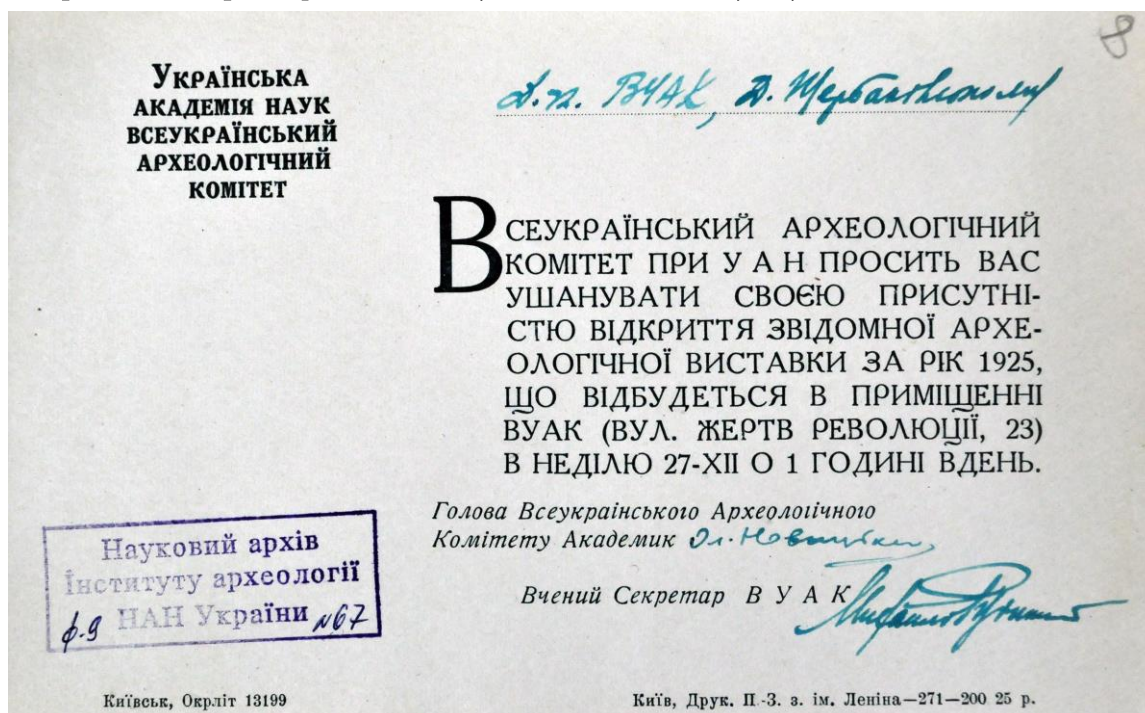

Рис. 3. Запрошення Д. Щербаківського на звітну археологічну виставку за 1925 р.

Fig. 3. Danylo Shcherbakivskyi's invitation card to the reporting archeological exhibition over 1925

Інформацію про Київ та його значення для української археології 1920–1930-х років знаходимо в різних архівних й опублікованих джерелах. У довідкових виданнях і путівниках міжвоєнним містом, т. зв. «жовтих сторінках», зазначено тогочасні назви вулиць, адреси наукових та науково-освітніх установ, особливості транспортного сполучення тощо. Особистісне просторово-психологічне сприйняття навколишнього середовища закарбували джерела особового походження, передовсім листування і щоденники. Світлини, фотонегативи на склі, листівки, поштівки, замальовки тощо, т. зв. візуальні матеріали, розповідають про вигляд Києва, будинків, людей, а також важливі епізоди в житті археологічного співтовариства.

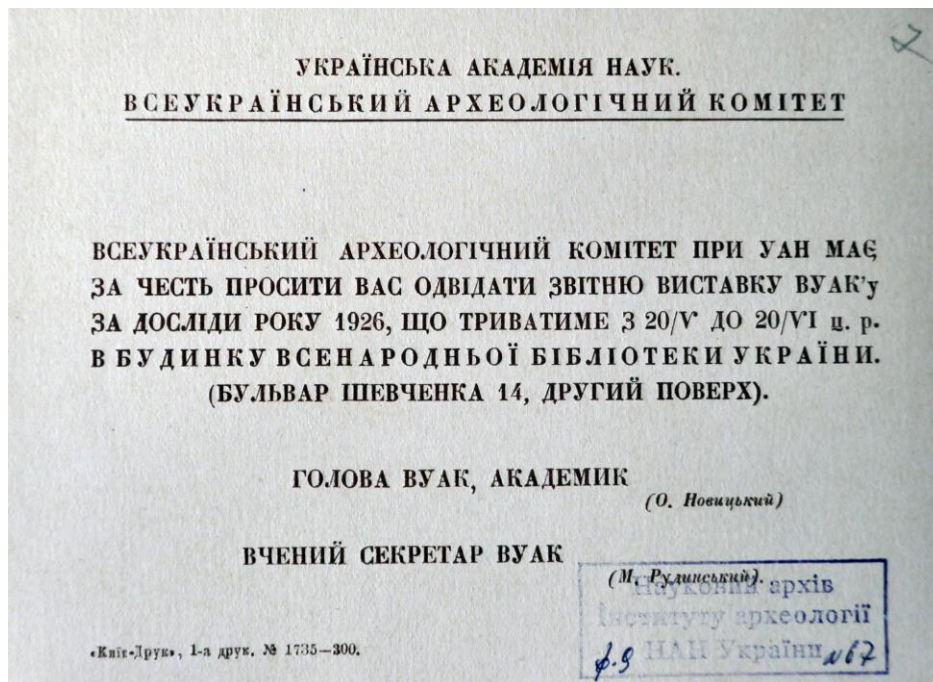

Рис. 4 Запрошення Д. Щербаківського на звітну виставку Всеукраїнського археологічного комітету про дослідження 1926 р.

Fig. 4. Danylo Shcherbakivskyi's invitation card to the reporting exhibition of the All-Ukrainian Archaeological Committee on the research over 1926

Рис. 5. Запрошення на урочисті збори з нагоди 30-ліття з дня заснування Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка в Києві. 1929 р.

Fig. 5. The invitation card to solemn meeting dedicated to the 30th anniversary of the founding of Taras Shevchenko All-Ukrainian Historical Museum in Kyiv. 1929

Дотичними до цієї групи джерел можна вважати і запрошення на події (конференції, відкриття виставок, урочисті засідання тощо). Змістовними є доволі рідкісні нотатники із записами контактів колег, т. зв. «адресні книги», які вели як установи, так і приватні особи. Верифікувати розташування інституцій або помешкання археологів, офіційні й побутові назви локацій, сполучення в межах міста допомагають діловодна та фінансова документація наукових установ, конверти, оголошення на шпальтах місцевої преси, матеріали кримінальних справ, що їх порушували проти українських археологів радянські репресивні органи тощо.

Рис. 6. Квиток П. Курінного на ювілейну сесію ВУАН до Державної академічної опери та балету. 1932 р.

Fig. 6. Petro Kurinnyi's ticket for the anniversary session of All-Ukrainian Academy of Sciences to the State Academic Opera and Ballet. 1932

Київ, де без перебільшення вирувало наукове життя підряданської України – розташовувалися установи УАН/ВУАН, науково-дослідні інститути та кафедри, вищі школи, чисельні музейні колекції, бібліотеки-книгозбірні, архіви й наукові товариства, – протягом міжвоєнного часу приваблював багатьох працівників інтелектуальної праці. Досвідчені вчені чи охочі до знань початківці прагнули здобути тут освіту, посаду, практику, реалізувати професійні амбіції, не полишаючи надії влаштувати менш-більш задовільні умови побуту та праці¹.

Колеги археолога Петра Курінного, який з 15 квітня 1924 р. очолив Лаврський музей (з 1926 р. – Всеукраїнський музейний городок) у Києві [НА ІА НАН України, ф. 10, спр. 56, арк. 134], у листах неодноразово вказували на переваги життя й можливості великого міста. Теодосій Мовчанівський 15 листопада 1924 р. із сумом повідомляв, що його перевели до с. Погоріла (тепер – Теплицький р-н Вінницької обл.) і просив про послугу: «... село в повнім розумінні слова погоріле... В[ідділ] Н[ародної] О[світи] не рахуючись ні з чим, перекинув мене на край фізичного й духовного світа в Погорілу – умови життя і праці настільки незадовольняючі (навіть безглузді), що про музейну й навіть взагалі культурну працю балакати не приходиться... якщо бажаєте допомогти мені йти по тому музейно-освітньому напрямку, по якому увесь час Ви йшли й закликали інших, так скажіть, чи немає надії для мене спинитись хоть сторожом при якому-небудь музеєві як не Київ, так хоч би якого Красноярска або

¹ Зауважу, що винятком можна вважати початок 1920-х років, коли через наслідки воєнної розрухи, голод, паливну кризу, епідемічні хвороби і безробіття міська інтелігенція опинилася у вкрай складному становищі й змушена була шукати кращої долі [Коляструк, 2015, с. 204]. 27 лютого 1920 р. антрополог-етнограф Олександр Алешо (1890–1922) писав у листі до Петра Курінного, котрий тоді очолював музей в Умані: «... вирішив на деякий час покинути Київ – бо тут і холодно а найголовніше не має що їсти... Правда тут цікаво було б залишитись, як в культурному центрі України, проте ще таку зиму як ця пересидіти не можливо... Між иншим з Київ збирається багато тікати...» [Яненко, 2019, с. 444].

Тмутаракані – я почуваю, що на посаді сторожа в пролетарському музеї, я був би менше схоластичним, чим на посаді навіть уманського “Соц-Виха”» [НА ІА НАН України, ф. 10, спр. 56а, арк. 153–154].

Рис. 7. Вигляд на садибу Трубецького на вул. Короленка (Володимирська). 1926 р.

Fig. 7. View of Trubetskyi's homestead on Korolenko (Volodymyrska) street. 1926

Археолог-музейник із Херсона Юрій (Георгій) Крисін у листі від 14 січня 1927 р. розповідав, що тамтешній вологий клімат шкодить його здоров'ю і спонукає виїхати – «устроїться в Києве, где климат и условия жизни, верно, будут благоприятнее для меня...» [НА ІА НАН України, ф. 10, спр. 28/27, арк. 1–1зв.]. 25 серпня 1928 р., надсилаючи вітання «з розвалин далекої, але дорогої для нас Ольвії...» та висловлюючи сум через незначну кількість українських археологів у складі експедиції на протипагу лєнінградським, Г. Крисін листовно розмірковував: «...Тепер уже повинно бути більшості наукових сил з України на цих розкопах. Маючи на увазі не тільки всесоюзне, але і всесвітнє значіння археол. античн. дослідів в Ольвії, необхідно, здається, утворити античний відділ у Всеукраїнському центрі – науковому Києві, де об'єднуються мужі й побут всеї України... Ось про це мені хотілося поговорити з Вами й другими вченими в Києві. Я хотів би після закінчення розкопів в Ольвії (15–20 вересня) побувати в Києві і, може, з Вашого дозволу, зробити інформацію про розкопи в Ольвії і висказати свою думку на майбутнє. Я чув та й читав, що Київ більш за все взявся за “доісторію”, а про “антику” й забув, а останнього матеріалу у нас досить...» [НА ІА НАН України, ф. 10, спр. 28/27, арк. 4–5].

1929 р. Петро Піневич, археолог, історик, краєзнавець, географ і музейний діяч, через незадовільний стан здоров'я також змушений був шукати можливість виїхати з Маріуполя до Києва: «... лікарі примушують мене залишити Маріуполя через мій плеврит, це з одного боку, –

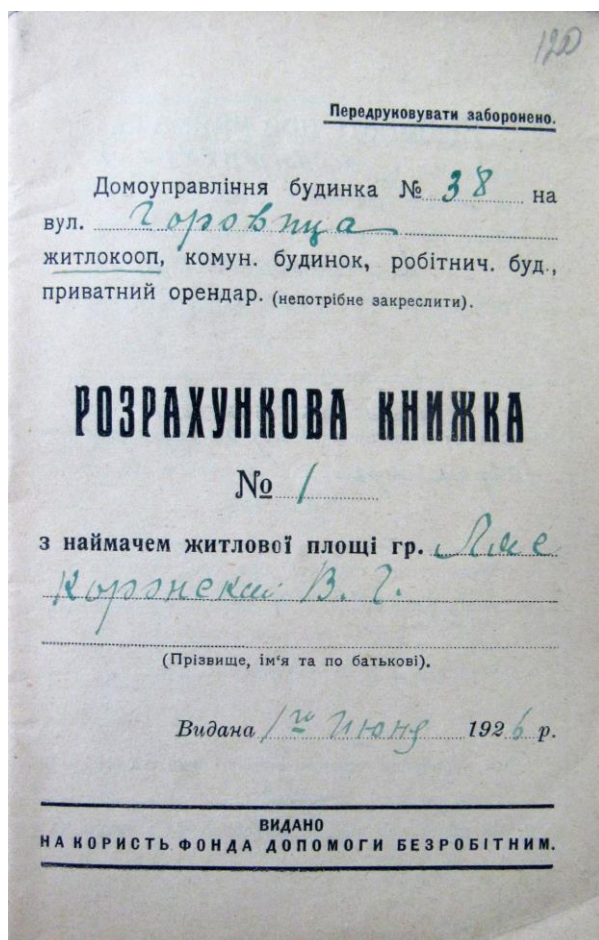

Рис. 8. Титульний аркуш розрахункової книжки за комунальні послуги Василя Ляскоронського, мешканця будинку на вул. Горовиця (Велика Житомирська)

Fig. 8. The title page of the paybook for utilities of Vasyl Lyaskoronsky, the inhabitant of the house on Horovytsia (Velyka Zhytomyrska) street in Kyiv

Інститут народної освіти (колишній «Університет св. Володимира», № 58), новозбудований т. зв. університетський відділ Всенародної бібліотеки України (ВБУ) при ВУАН (тепер – № 62); на вул. Чудновського (тепер – Терещенківська) – академічні приміщення, будинок Всеукраїнського фотокіноуправління, Київська картинна галерея, Музей мистецтв ВУАН. Приміщення за адресою бульвар Т. Шевченка, 14, на початку 1930-х років вважали головним будинком ВБУ при ВУАН із читальнею для масового читача та низкою спеціальних відділів. На третьому поверсі розташовувався Кабінет антропології ім. Федора Вовка при ВУАН – одна з провідних археологічних інституцій міжвоєнного часу, а також Музей антропології та етнології ім. Ф. Вовка, співробітники якого передовсім студіювали побут українського й інших народів. Основний консультативно-координаційний осередок української археології другої половини 1920-х – початку 1930-х років – Всеукраїнський археологічний комітет – знаходився на вул. Жертв революції (Трьохсвятительська), 23. У цій же садибі працювали Кабінет українського мистецтва ВУАН, Науково-дослідна кафедра мистецтвознавства й Музей

по-друге, я вже Вам колись писав своє бажання жити, робота та вчитись у великому культурному центрі, де є люде, живе слово та інші. Фізично й морально мені б більш не хотілось залишатися у Маріуполі» [НА ІА НАН України, ф. 10, спр. 39, арк. 3].

Можливість переїзду з тогочасної столиці УСРР Харкова на початку 1930-х років обмірковував мистецтвознавець, музейник Павло Жолтовський: «Київ, а зокрема Лавра, завжди були і є моєю мрією. Але Харків в теперішній час зв'язав мене так, що з цього важко виплутатись. І важко і шкідливо. Одна з головних причин що в цілому ряді інших держать мене в Харкові є відсрочка по військовій службі, яка цілком зв'язана з моєю теперішньою посадою... Гадаю скоро буду в Києві. Поїду туди на декілька тижнів. Буду звичайно у Лаврі і клянусь Зевсом не вийду з неї доти поки не огляну Спаса на Берестові та Іван Предтечінського пріділа, а також і ризниці (досі всього цього ні разу не бачив!)» [НА ІА НАН України, ф. 10, спр. 28/17, арк. 1–13в.]. Своєю мрією можливість переїзду до Києва та влаштування за спеціальністю у листі від 26 січня 1930 р. називав і чернігівський музейник-історик Володимир Дроздов [НА ІА НАН України, ф. 10, спр. 28/16, арк. 6].

Наукове життя міжвоєнного Києва вирувало в тодішній т. зв. центральній частині міста: на вул. Короленка (тепер – Володимирська) розташовувалися будинки УАН/ВУАН (№ 35, 37), Управління уповноваженого Укрнауки у Києві, Національний геологічний музей УСРР при ВУАН, Зоологічний музей ВУАН (№ 54, 55),

українських діячів науки та мистецтва ВУАН (до листопада 1929 р.) (рис. 1). Неподалік площі III Інтернаціоналу (Європейська) за адресою вул. Революції, 29 (Михайла Грушевського), до 1935 р. розміщувався Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка у Києві (ВІМіШ) (рис. 2) [Київ, 1930].

Тодішній Ленінський район міста, т. зв. Печерське, був «окраїною» [ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1425, арк. 475зв.], незважаючи на те, що з початку 1920-х років на території націоналізованого Києво-Печерського монастиря розпочалися активні процеси музеєфікації й вивчення історико-культурної спадщини. У проекті реорганізації музейної мережі, який запропонував історик мистецтва й музеєзнавець Федір Шміт навесні 1923 р., мовилося: «У Києві утворюється зараз ще Музей в приміщеннях бувш. Києво-Печерської Лаври. Тут мається велике вільне помешкання, де розміщаються речі... Єсть штати й кошти, але Лавра лежить далеко від центру міста, що зовсім невигідно відбивається на можливостях ознайомлення з цим музеєм народних мас...» [НА ІА НАН України, ф. ВУАК, спр. 6, арк. 2зв.].

Рис. 9. Київ. Перша третина XX ст.

Fig. 9. Kyiv. The first third of the twentieth century

Важливі події у житті наукової спільноти Києва, зокрема й ті, які відвідували чи у яких брали участь археологи, зазвичай також проходили в центрі міста. Засідання ВУАК до початку 1930-х років здебільша відбувалися за адресою вул. Жертв революції, 23 [НА ІА НАН України, ф. 10, спр. 12/3, арк. 9–10]. Звітну археологічну виставку за 1925 р. відкрили за тією ж адресою 27 грудня 1925 р., а звітна виставка ВУАК про дослідження 1926 р. працювала від 20 травня до 20 червня 1927 р. на другому поверсі будинку ВБУ (бульвар Шевченка, 14) (рис. 3–4) [НА ІА НАН України, ф. 9, спр. 67]. 15 грудня 1929 р. у будинку Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка в Києві (вул. Революції, 29) організували урочисті зроби з нагоди 30-ліття від дня заснування установи (рис. 5) [НА ІА НАН України, ф. 2, спр. 433, арк. 122]. 11–13 грудня

1932 р. у приміщенні Державної опери відбувалася ювілейна сесія ВУАН, куди були запрошені й представники археологічного співтовариства (рис. 6) [НА ІА НАН України, ф. 10, спр. 12/3, арк. 1] тощо.

Календар		Клубної роботи в залі Секції Науков. Робітників		Календар	
на КВІТЕНЬ м-ць 1927 р.					
(вул. Короленка 36, вхід з воріт).					
2-го Субота	Ювілейний Вечір ЛИСЕНКА.	1. Вступне слово. 2. Ромansi й пісні. 3. Фортепяно. 4. Уривки з опер.			
3-го Неділя	Ранком об 11 г.	Загальні збори членів С.Н.Р. в Будосі (Радянська площа 2). Порядок денний: 1) Звіт Бюро про роботу за минулий рік. 2) Вибори Бюро.			
	Шаховий турнір (продовження)	Початок о 7 ^{1/2} год. вечора точно.			
7-го Четвер	Український архітектурний стиль.	Доповідь в супроводі діапозитивів. Доповідає Д. М. ДЯЧЕНКО.			
9-го Субота	Камерний вечір оркестрових інструментів:	(флейта, гобой, англійський ріжок, кларнет, фагот, валторна, арфа). Виконавці—артисти КИЇВСЬКОГО ОПЕРОВОГО ОРКЕСТРУ.			
10-го Неділя	Дитячий ранок.				
14-го Четвер	Вражіння з подорожи до Німеччини.	Доповідає професор О. Г. Черняхівський.			
15-го П'ятниця	Нарада Комісії	в справі проекту правопису Державної Комісії.			
16-го Субота	ВЕСНЯНИЙ ВЕЧІР	1. Весна в природі. 2. Музика. 3. Спів. 4. Декламація. 5. Мелодекламація. 6. Весняні танки.			
17-го Неділя	Дитячий ранок				
20-го Середа	Нарада Педагогічної Підкомісії	в справі шефства над с. БІЛОГОРОДКОЮ.			
25-го Понеділок	Товариська Вечірка (чай, танці).				
29-го П'ятниця	Санітарна культура в Німеччині	Доповідає С. С. Каган.			
30-го Субота	Старовинна й сучасна музика (рояль, скрипка, епів)				

В квітні місяці відвідають Секцію французькі письменники Жорж Дюамель та Люк Дюртен і зроблять доповіді про літературне життя Франції. Про день буде оголошено в „Пролет. Правді“.

Місцями, що об'єднують наукові установи й ВИШІ, можуть в вільні дні використовувати помешкання й апарат Секції для організації товариських вечорів для членів своїх колективів. Така можливість дається й поодиноким членам С.Н.Р. Справлятися в Секції в урядові години.

При Клубі функціонують гуртки шиття й крою й організується студія музичного виховання дітей під керівництвом проф. Л. П. ХЕРЕСКО. Діти від 7 до 10 р.р. Умови: заняття (слухання музики, спів, ритміка) переводяться двічі на тиждень у години вільні від школи. Платня (якщо набереться група в 20 дітей) — 1/2 карб. на місяць. Як що будуть діти молодшого, або старшого віку, організуються парамельні групи. Могуть бути організовані групи практичного вивчення мов (німецької, франц., англ.) на принципах самокультури. Групи ручної праці, фізичного виховання (рухливих ігор), художнього виховання (ліпка, малювання, вирізування) — безоплатно.

Продовжено запис на гуртки чужих мов (німецьк., англ.) для дорослих.

На травень місяць організуються щонеділі й свята екскурсії Дніпром на моторі в 30 чоловік щоразу. Місяць екскурсій — Мемігр'я, Минільська Пустиня, Жувія острів, Старосілля то-що. В робочі дні після 4-х годин до кінця дня відбуватимуться недалекі подорожі на тому ж моторі Дніпром в околицях Києва. Можлива екскурсія на пороги, коли набереться охочих. Записуватись заздалегідь в Секції (Палачі Праці, кім. 25).

ПРО ДІТНЮ САНАТОРНУ КАМПАНІЮ. 10-го квітня Бюро розсилає всім Місячонам ВИШів та наукових установ об'яву про умови користування цього року домами відпочинку та санаторіями для наукових робітників, а МК мають висісти оголошення. Заяви на місяць треба подати до Бюро С.Н.Р. після 10 квітня до 1 травня, після цього терміну місяць буде розподілено.

ПЕРЕРЕЄСТРАЦІЯ та ПЕРЕКВАЛІФІКАЦІЯ. З постанови Колегії Наркомосу справу реєстрації та кваліфікації наукових робітників передано від ВУАНУ до Укрнауки. Укрнаука встановила поділ наукових робітників на три категорії замість теперішніх п'яти. Детально про це можна довідатись з об'яви, що її надіслано до Ш.К. З доручення УКРНАУКИ надсилається дві анкети, які має пожити повернути в Бюро Секції на протязі тижня.

ЛЕКЦІЇ, доповіді, концерти відбуваються ввечері з 8 год. вечора, дитячі ранки з 11 год. ранку. На лекції, доповіді — вхід вільний і члени РОБОСУ, на концерти й вечірки входять члени Секції, їх родина (вхідне — 30 коп.) та їх гості за рекомендацією членів Секції (вхідне особне). 9-го після концерту **ТАНЦІ**.

Оновістки про вечірки, доповіді, наради то-що подаватимуться в „Пролет. Правді“ напередодні, а також в ідальні Секції.

Рис. 10. Календар клубної роботи в залі Секції наукових робітників на квітень 1927 р.
Fig. 10. Calendar of club work in the hall of the Section of Researchers for April 1927

До того ж у центральній частині міста проводили археологічні дослідження – на садибі Трубецького (рис. 7) [Археологічний музей..., 2017, с. 246–247; НА ІА НАН України, ф. 3, спр. 71], неподалік Золотих воріт [ІР НБУВ, ф. 90, № 474], на садибі Софії Київської, Михайлівського монастиря та ін. Хоча постійний нагляд за земляними роботами здійснювався і на околицях Києва, зокрема Печерську [НА ІА НАН України, ф. ВУАК, спр. 37].

До боротьби за робітничу
справу
БУДЬ НАПОГотови!

30 травня 1936 року

ЗАКРИТТЯ ЗИМОВОГО
СЕЗОНУ СИМФОНІЧНИХ
КОНЦЕРТІВ ДЛЯ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ВІКУ

**18-й СИМФОНІЧНИЙ
КОНЦЕРТ**

Оркестр Українського
Радіокомітету

Дирижери: **МИХАЙЛО КАНЕРШТЕЙН** та **І. ПАЙН**

**УЧАСТЬ
БЕРУТЬ:**

Народні артисти республіки
орденоносці Литвиненко —
Вольгемут та Паторжинський,
соліст Українського Радіоко-
мітету—Іванов.

Біля рояля — піаніст
Поляков.

ПОЧАТОК
об 11 годині 30 хвилин
РАНКУ

Дирижер УРК т. Канерштейн.

Рис. 11. Програма вісімнадцятого симфонічного концерту оркестру Українського Радіокомітету. 30 травня 1936 р.

Fig. 11. Program of the eighteenth symphony concert of the Ukrainian Radio Committee orchestra. May 30, 1936

Житлова криза 1920–1930-х років, зумовлена потужними процесами урбанізації, не минула й археологів Києва. «Квартирне питання» вирішували через пристосування нежитлових приміщень, часто-густо стикалися із тісною, ущільненням, вогкістю, низькими температурами в осінньо-зимовий період, задухою влітку, відсутністю належного водопостачання й водовідведення, освітлення та/або опалення. Оселі інтелектуалів могли розташовуватися як при установах, де ті працювали, так і в окремих житлових будинках. «У центрі» мешкало чимало дослідників старовини: у підвальних приміщеннях Першого державного музею (з 1924 р. – ВІМіШ) – Микола Біляшівський [ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1425, арк. 341], Данило Щербаківський, Валерія Козловська (яка невдовзі переїхала до помешкання № 5 на вул. Гершуні (Олеся Гончара), 46); у садибі за адресою вул. Жертв революції, 23 – очільник ВУАК Олекса Новицький із сім'єю, керівник Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка Анатоль Носів, тимчасово під час археологічних досліджень 1926 р. Сергій Гамченко; у помешканні № 1 на вул. Горовиця (Велика Житомирська), 38 – Василь Ляскоронський (рис. 8) [ІР НБУВ, ф. 90, № 22, арк. 120]; на вул. Софіївська, 25 – Марія Вязьмітіна; на вул. Червоноармійській (Велика Васильківська), 72 – Катерина Білоцерківська; на вул. Бульварно-Кудрявська, 15, помешкання № 2, а згодом на вул. Гершуні, 45, помешкання № 25 – Василь Данилевич; на вул. Раковського (Ярославів Вал), 25, помешкання № 75 – Леонід Добровольський; на вул. Стрілецький, 16, помешкання № 4 – Левко Кістяківський; на вул. Ірининській – Дмитро Маламуж (буд. 3а, помешкання № 11) та Василь Мазур (ч. 3–4); на вул. Льва Толстого, 19, помешкання № 3 – Неоніла Кордиш; на вул. Тарасівській, 20 – Наталія Полонська-Василенко; у будинку наукових співробітників ВУАН за адресою вул. К. Лібкнехта (Левашовська, Шовковична), 17, мешкав, зокрема, Микола Макаренко тощо [НА ІА НАН України, ф. ВУАК, спр. Книжка адресів; ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1425, арк. 391, 423]. «Коло центру» (вул. Жилянська, 38) мешкала Катерина Мельник-Антонович [ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1425, арк. 443].

Натомість на околицях протягом 1920–1930-х років жили здебільша археологи, що приїхали до Києва з інших міст: Умані, Полтави, Бердичева, Чернігова тощо. У приміщеннях націоналізованої Києво-Печерської лаври, де з 1922 р. існував Лаврський музей, що 1926 р. увійшов до складу утвореного Державного історико-культурного заповідника Всеукраїнського музейного городка, у міжвоєнний час мешкали Петро Курінний із сім'єю, Михайло Рудинський із сестрами Марією й Євгенією (корпус 2), Сергій Гамченко (корпус 24), Федір Козубовський, Кость Кржемінський, Тодось Мовчанівський, Олександр Якубський (корпус 7) та інші інтелектуали, причетні до розвитку археологічного знання в УСРР [НА ІА НАН України, ф. ВУАК, спр. Книжка адресів]. Своє утилітарне ставлення до роботи у Лаврському музеї доволі відверто висловив 28 лютого 1925 р. вчений секретар ВУАК, нештатний співробітник Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка М. Рудинський у відповідях на анкету про матеріальне забезпечення: «Основною роботою вважаю працю в Академії, як археолог і преісторик. Змушений працювати в Музеї Губполітосвіти в Лаврі, де відаю відділом тканин та шиття, бо посада є єдиним джерелом мого заробітку. Ця робота, звичайно, перешкоджає мені цілком віддатися археологічним студіям» [ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1425, арк. 339].

Важливий чинник, що впливав на наукове життя міжвоєнного Києва, – транспортне сполучення. Пересуватися у межах міста можна було пішки, підводами, фунікулером, автомобілями-таксі, трамваєм (рис. 9) [АФД НХМУ, негатека-фототека, коробка 5, № 1]. Наявність ліній останнього неподалік помешкання вважали суттєвою перевагою [ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1425, арк. 394], однак це не вирішувало всіх проблем: «Живу в Лаврі. Віддалення і невигоди трамвайного руху дуже перешкоджають одвідуванню наукових закладів, надто в пообіденні години, бо ввечері переходити дорогу між Микільським Собором та Лаврою – небезпечно...» [ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1425, арк. 339].

Транспортне сполучення та комунікації впливали на сприйняття відстані та темп життя. Микола Левченко, секретар історично-філологічної кафедри акад. Агатангела Кримського, що мешкав на Гоголівській, зауважував, що вулиця ця «хоч і не зовсім околиця та від Академії досить далеко» [ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1425, арк. 451]. Історик-археограф Осип Гермайзе писав: «... мешкаю на близькій окраїні (1 ½–2 версти² від Академії наук)» [ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1425, арк. 476]. Археолог В. Данилевич, який проживав у «центрі», у листі до британського колеги писав щодо кинджала з музейної колекції й можливості його роздивитися: «... может быть, пространствую в Археологический Музей Академии и снова просмотрю его. К сожалению, этот Музей находится более чем за 7 верст от меня в Лавре» [Cambridge University Library. GBR/0012/MS Add. 7722. Box 1 of 3]. Правомірно екстраполювати таке відчуття відстаней і на інші великі урбаністичні центри УСРР. Так харківський археолог Іван Левицький у листі від 30 листопада 1931 р. скаржився: «Приїхати зараз до Київа не могу, тільки що повернувся з експедиції, і буквально знаходжусь на вулиці, мушу за 15 верст щодня діставатися на ночівлю» [НА ІА НАН України, ф. 10, спр. 28/18, арк. 1].

Попри посередні й почасті скрутні умови життя та праці місто залишало час і створювало простір для розваг й інтелектуального відпочинку. Наприклад, від 15 грудня 1924 р. до 20 лютого 1925 р. культурна комісія місцевого комітету № 15 профспілки робітників освіти (РОБОС) організувала для співробітників УАН/ВУАН гурток політзнання, курси української мови, екскурсії до радіостанції, метеорологічного музею, на виставку «Українських килимів» у Першому державному музеї, клубні вечори з музичними номерами й живим журналом, курси іноземних мов. Популярність цих заходів серед «широких кол київського громадянства» засвідчувала переповнена зала під час літературних (київського «ГАРТУ» – союзу українських пролетарських письменників і присвячений творчості Василя Стефаника) та музичних (української народної лірично-побутової пісні; української народної і революційно-художньої пісні; українського романсу в його розвитку від Миколи Лисенка й Пилипа Козицького) вечорів, доповідей, концертів, засідань та інших подій [ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, спр. 1425, арк. 77–78]. Уже з грудня 1926 р. Секція наукових робітників (СНР), серед членів якої було чимало археологів, розпочала т.зв. «культурботу» в залі готелю «Червоний Київ» на вул. Короленка, 36. Тут діяла читальня з актуальною українською, російською та закордонною пресою, відбувалися події різного формату, щоденно функціонувала їдальня. 18 грудня 1926 р. відбувся концерт для членів СНР, їхніх родин і знайомих, а 19 грудня – дитячий ранок [ІР НБУВ, ф. 90, № 517]. СНР та міські комітети профспілок опікувалися реалізацією санаторних кампаній. Для відпочинку інтелектуалів у залі влаштовували музичні вечори, шахові турніри, науково-популярні доповіді, товариські вечірки з танцями тощо (рис. 10) [НА ІА НАН України, ф. 9, спр. 225, арк. 19]. Окрім того, інтелектуали не оминали увагою й насичене культурне життя столиці – відвідували музеї, оперу, театри (рис. 11) [НА ІА НАН України, ф. 10, спр. 5, арк. 8].

Утім можливості, які надавало велике місто, часто-густо супроводжувалися не лише позитивними емоціями, у професійному середовищі науковців мали місце і непорозуміння, інтриги, суперечки [Яненко 2020a]. Киянка В. Козловська в листі до П. Курінного від 28 липня 1926 р., надісланого під час археологічних розкопок неподалік «затишного монастирського кутка» в Ржищеві, зізнавалася: «Київ з його специфічними настроями зробив на мене не зовсім добре вражіння, яке панувало навіть 1-ий день після повернення з нього і тут в монастирському затишку. Але – 2–3 щастливі екскурсії знов дали мені той спокійний і доброзичливий настрій, що панує тут» [НА ІА НАН України, ф. 10, спр. 28/25, арк. 6].

Різнопланові матеріали 1920–1930-х років уможливають (ре)конструкцію міського життя археологів Києва між двома світовими війнами: локалізацію наукового центру й околиць, фіксацію важливих подій, відтворення умов праці, буденного життя чи дозвілля

² 1,6–2,1 км.

інтелектуалів, почасти дають уявлення про сприйняття археологами часу, відстані, атмосфери, темпу, можливостей, переваг і недоліків міста, вплив урбаністичного осередку на результати розумової праці. Студіювання названих тем, т. зв. просторова історія гуманітаристики, – необхідне й перспективне для всебічної контекстуальної презентації розвитку археології в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

Археологічний музей Всеукраїнської академії наук: дослідження і матеріали. (2017). Київ: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник.

Архівний фонд документації Національного художнього музею України (АФД НХМУ). Негатек-а-фототека. Коробка 5. № 1.

Бонь, О. (2019). Олекса Новицький і Сергій Гамченко: повсякдення науковців 1920–1930-х років за епістолярними джерелами. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 23, 409–418. <https://doi.org/10.33402/mdarpv.2019-23-409-418>

Ернст, Ф. (ред.). (1930). *Київ: Провідник*. Київ: Всеукраїнська академія наук.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. 90. № 22. 164 арк.

ІР НБУВ. Ф. 90. № 474.

ІР НБУВ. Ф. 90. № 517.

Колесник, І. (2012). Ментальне картографування та професія історика: між раціональним й уявленим. *Український історичний журнал*, 5, 135–156.

Колесник, І. (2013). Ментальні мапи як інструментарій історика. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*, 7, 159–168.

Колесникова, В.А., Яненко, А.С. (2012). Жизнь археолога в повседневном измерении как одно из направлений истории археологии. *Евразийский археолого-историографический сборник*. Санкт-Петербург; Красноярск, 153–160.

Коляструк, О. (2015). *Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя*. Харків.

Коляструк, О.А. (2010). *Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя*. Харків.

Науковий архів Інституту археології НАН України (НА ІА НАН України). Ф. 2. Спр. 433. 127 арк.

НА ІА НАН України. Ф. 3. Спр. 71. 69 арк.

НА ІА НАН України. Ф. ВУАК. Спр. 6. 10 арк.

НА ІА НАН України. Ф. ВУАК. Спр. 37. 95 арк.

НА ІА НАН України. Ф. ВУАК. Спр. Книжка адресів.

НА ІА НАН України. Ф. 9. Спр. 67. 23 арк.

НА ІА НАН України. Ф. 9. Спр. 225. 53 арк.

НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 56. 10 арк.

НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 12/3. 50 арк.

НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 28/16. 7 арк.

НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 28/17. 2 арк.

НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 28/18. 5 арк.

НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 28/25. 30 арк.

НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 28/27. 5 арк.

НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 39. 4 арк.

НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 56. 178 арк.

НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 56а. 18 арк.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 539. Оп. 3. Спр. 1425. 730 арк.

Яненко, А. (2019). Листи до Петра Курінного: антологія буденного в міжвоєнному місті. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 23, 436–450. <https://doi.org/10.33402/mdarpv.2019-23-436-450>

Яненко, А. (2020a). Інтриги й колотнеча довкола Всеукраїнського музейного городка: (не)приятний професійний світ Києва 1920-х – початку 1930-х рр. *Сівєрщина в історії України*, 13, 352–363.

Яненко, А. (2020b). Музейна іконографія як напрямок дослідження історії гуманітаристики (на прикладі візуального нарративу міжвоєнного Києва). *Речі і образи: матеріали конференції “Спеціальні історичні дисципліни в контексті “речового” та “візуального” поворотів європейської гуманітаристики”*. Київ, 243–254.

Cambridge University Library. GBR/0012/MS Add. 7722. Box 1 of 3.

REFERENCES

Arkheolohichni muzei Vseukrainskoi akademii nauk: doslidzhennia i materialy. (2017). Kyiv: Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk. (in Ukrainian).

Arkhyvnyi fond dokumentatsii Natsionalnoho khudozhnoho muzeiu Ukrainy (AFD NKhMU). Nehateka-fototeka. Korobka 5. № 1. (in Ukrainian).

Bon, O. (2019). Oleksa Novytskyi and Serhiy Hamchenko: the daily routine of the scientist in 1920th according to the epistolary sources. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 23, 409–418. <https://doi.org/10.33402/mdapv.2019-23-409-418>. (in Ukrainian).

Ernst, F. (Ed.). (1930). *Kyiv: Providnyk*. Kyiv: Vseukrainska akademiia nauk. (in Ukrainian).

Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho (IR NBUV). F. 90. № 22. 164 ark. (in Ukrainian).

IR NBUV. F. 90. № 474. (in Ukrainian).

IR NBUV. F. 90. № 517. (in Ukrainian).

Kolesnyk, I. (2012). Mentalne kartohrafuvannia ta profesiiia istoryka: mizh ratsionalnym y uivlenym. *Ukrainian historical journal*, 5, 135–156. (in Ukrainian).

Kolesnyk, I. (2013). Mentalni mapy yak instrumentarii istoryka. *Eidos. Almanakh teorii ta istorii istorychnoi nauky*, 7, 159–168. (in Ukrainian).

Kolesnikova, V.A., & Ianenko, A.S. (2012). Zhizn arkheologa v povsednevnom izmerenii kak odno iz napravlenii istorii arkheologii. *Evrasiiskii arkheologo-istoriograficheskii sbornik*. Sankt-Peterburg; Krasnoiar'sk, 153–160. (in Russian).

Koliastruk, O. (2015). *Intelihentsiia USRR u 1920 ti roky: povsiakdenne zhyttia*. Kharkiv. (in Ukrainian).

Koliastruk, O.A. (2010). *Intelihentsiia USRR u 1920 ti roky: povsiakdenne zhyttia*. Kharkiv. (in Ukrainian).

Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy (NA IA NAN Ukrainy). F. 2. Spr. 433. 127 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. 3. Spr. 71. 69 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. VUAK. Spr. 6. 10 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. VUAK. Spr. 37. 95 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. VUAK. Spr. Knyzhka adresiv. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. 9. Spr. 67. 23 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. 9. Spr. 225. 53 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. 10. Spr. 5b. 10 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. 10. Spr. 12/3. 50 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. 10. Spr. 28/16. 7 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. 10. Spr. 28/17. 2 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. 10. Spr. 28/18. 5 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. 10. Spr. 28/25. 30 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. 10. Spr. 28/27. 5 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. 10. Spr. 39. 4 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. 10. Spr. 56. 178 ark. (in Ukrainian).

NA IA NAN Ukrainy. F. 10. Spr. 56a. 18 ark. (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). F. 539. Op. 3. Spr. 1425. 730 ark. (in Ukrainian).

Yanenko, A. (2019). The letters to Petro Kurinnyj: an anthology of day-to-day in the interwar city. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 23, 436–450. <https://doi.org/10.33402/mdapv.2019-23-436-450>. (in Ukrainian).

Yanenko, A. (2020a). Intryhy y kolotnecha dovkola Vseukrainskoho muzeinoho horodka: (ne)pryiaznyi profesiyni svit Kyieva 1920-kh – pochatku 1930-kh rr. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, 13, 352–363. (in Ukrainian).

Yanenko, A. (2020b). Muzeina ikonohrafiia yak napriamok doslidzhennia istorii humanitarystyky (na prykladi vizualnoho naratyvu mizhvoiennoho Kyieva). *Rechi i obrazy: materialy konferentsii “Spetsialni istorichni dystsypliny v konteksti “rechovoho” ta “vizualnoho” povorotiv yevropeiskoi humanitarystyky”*. Kyiv, 243–254. (in Ukrainian).

Cambridge University Library. GBR/0012/MS Add. 7722. Box 1 of 3.

Стаття: надійшла до редакції 10.07.2020
прийнята до друку 15.10.2020

THE CITY IN ARCHAEOLOGISTS' LIFE IN THE 1920s AND 1930s: ALONG THE STREETS OF INTERWAR KYIV

Anna YANENKO

*National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Reserve,
Lavrska Str., 9, 01015, Kyiv, Ukraine, e-mail: pudovkina@ukr.net*

The article deals the so-called urban themes in the history of archeology during the interwar period, the available sources and their informativeness for studying these themes on the example of Kyiv, the scientific urban center of the UkrSSR, are characterized. It is emphasized that urban space and orientation in it had has a significant impact on the science development, emergence and circulation of ideas, organizational/institutional formation and systemic transformations, interpersonal and institutional relationships within the intellectual community, the functioning of the professional community as a social institution. It was found that Kyiv, where the research life of Soviet Ukraine flourished without exaggeration, attracted many intellectual workers during the interwar period. Experienced researchers or beginners sought to get an education, position, practice; realize professional ambitions, not giving up hope to arrange satisfactory living and working conditions. Leading archeological institutions were located in the central part of the city: on Korolenka (now – Volodymyrska), Chudnovskiy (Tereshchenkivska), Victims of the Revolution (Trokhsviatytska), Revolution (Mykhailo Hrushevskiy) streets, on Taras Shevchenko Boulevard, etc. However, the Leninskyi (Pecherskyi) district of that time was considered a suburb. Everyday and solemn research meetings (sessions, exhibitions, conferences, etc.) usually took place in the central part of Kyiv. Archeological research was carried out here during the 1920s and 1930s, although earthworks were constantly supervised on the outskirts of the city suburbs. Many researchers of antiquities, old Kyivan inhabitants, lived “in the center”, but archaeologists who came here during the interwar period from other towns (Uman, Poltava, Berdychiv, Chernihiv, etc) mostly lived on the city suburbs. Transport connections and communications influenced the perception of distance and life tempo, including research activities. Despite the mediocre and partly difficult living conditions, the city left time and created a space for entertainment and intellectual leisure. Studying the outlined topics, the so-called spatial history of the humanities, is indispensable and promising for a thorough contextual representation of the archeology development in Ukraine.

Key words: history of archeology, intellectual community, city, Kyiv, 1920s, 1930s.